

MINTAQAVIY TURIZMNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Sadullayev Alisher Akmalovich

*"A TOUR TOURISM" MCHJ iqtisodchisi*MAQOLA
MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

*Received: 17.01.2026**Revised: 18.01.2026**Accepted: 19.01.2026*

KALIT SO'ZLAR:

Mintaqaviy turizm – bu ma'lum bir geografik hududning turistik salohiyatini iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy jihatdan barqaror rivojlantirishga qaratilgan tizimli faoliyatdir. Zamonaviy globallashtirish sharoitida mintaqaviy turizm nafaqat iqtisodiy o'sish, balki madaniy almashinuv, xalqlararo tushunish va barqaror rivojlanishning muhim vositasiga aylanmoqda. O'zbekistonning boy tarixiy, madaniy va tabiiy resurslari mintaqaviy turizmni rivojlantirish uchun noyob imkoniyatlar yaratadi. Ushbu maqolada mintaqaviy turizmning nazariy konsepsiyalari, uning rivojlanish omillari, metodologik yondashuvlar va O'zbekiston sharoitida qo'llash imkoniyatlari kompleks tahlil etiladi, shuningdek, mintaqaviy turizmni rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlari va mexanizmlari taklif etiladi.

Mintaqaviy turizmning nazariy-metodologik asoslarini tushunish uchun avval "mintaqa" kontsepsiyasining evolyutsiyasini ko'rib chiqish zarur. "Mintaqa" tushunchasi tarixan rivojlanishning turli bosqichlarida turli talqinlarni olgan. XX asrning ikkinchi yarmida mintaqalar nafaqat geografik, balki iqtisodiy, madaniy va ma'muriy birlik sifatida qaralib boshlandi.

J. Fridmanning "Mintaqaviy rivojlanish nazariyasi" (1966) da ta'kidlashicha, mintqa – o'ziga xos resurslar, madaniyat, institutlar va iqtisodiy faoliyatga ega bo'lgan o'zaro bog'langan tizimdir. Turizm kontekstida mintaqaviy yondashuv quyidagi afzalliklarga ega:

- resurslardan samarali foydalanish; mahalliy iqtisodiyotga integratsiya; madaniy merosni saqlash va rivojlantirish;

- infratuzilmaning muvozanatli rivojlanishi.

Barqaror turizm tushunchasi 1980-yillarda Barqaror Rivojlanish bo'yicha Butunjahon Komissiyasining hisobotida shakllana boshladi. B. Bramvell va L. Lane (2012) barqaror turizmni uchta asosiy tamoyil asosida tushuntiradilar:

- birinchisi, ekologik barqarorlik – tabiiy resurslardan og'ishmasdan foydalanish, ekotizimlarni himoya qilish;

- ikkinchisi, iqtisodiy barqarorlik – mahalliy iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlash, barqaror daromad manbalarini yaratish;

- uchinchisi, ijtimoiy-madaniy barqarorlik – mahalliy jamoalarning qadriyatlarini hurmat qilish, madaniy merosni saqlash.

O'zbekistonning noyob tabiiy landshaftlari (masalan, Ustyurt platosi, Chatqol tog'lari, Zarafshon vodiysi) barqaror turizmni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Ushbu hududlarda ekoturizmni rivojlantirish orqali nafaqat tabiatni muhofaza qilish, balki mahalliy aholining turizm faoliyatidan daromad olish imkoniyati yaratiladi. Klaster nazariyasi va turizm sohasidagi qo'llanilishini M. Porterning "Klasterlar va raqobat" (1998) asarida ko'rish mumkin.

Unda klaster – bir-biri bilan bog'liq korxonalar, mutaxassislar, ta'lim muassasalari va davlat institutlarining geografik yaqinligi hisoblanadi. Turizm klasterlari quyidagi afzalliklarni ta'minlaydi:

Sinergiya effekti – turistik xizmatlar zanjirining integratsiyasi; innovatsiyalarni rivojlantirish – yangi turistik mahsulotlar yaratish; malakali kadrlar tayyorlash – ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari.

Samarqand, Buxoro, Xiva kabi shaharlarda tarixiy obidalar atrofida turizm klasterlarini shakllantirish mintaqaviy iqtisodiyotni yanada rag'batlantirishi mumkin.

Masalan, Samarqand shahrida "Registon" ansambli atrofida quyidagi klaster elementlari shakllantirilishi mumkin:

- tarixiy obidalar;

- mehmonxona va restoranlar;

- transport xizmatlari;
- hunarmandchilik markazlari;
- madaniy tadbirlar tashkilotchilari.

Mintaqaviy rivojlanishning yangi iqtisodiy geografiyasi P. Krugmanning "Yangi iqtisodiy geografiya" nazariyasida o'z ifodasini topgan. Ushbu nazariya mintaqaviy rivojlanishda masshtab iqtisodiyasi va aglomeratsiya effektlarining rolini ta'kidlaydi. Turizm sohasida bu quyidagilarni anglatadi: yirik turistik markazlarning o'sishi ularning atrofidagi hududlar rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, infratuzilma va xizmatlar markazlashtirilishi turistik jozibadorlikni oshiradi, turizmga ixtisoslashgan mintaqalarda malakali ishchi kuchining to'planishi.

Mintaqaviy turizmni rivojlantirishning strukturaviy omillari ichida birinchi o'rinda tabiiy va madaniy resurslarning mintaqaviy taqsimlanishi turadi. Mintaqaviy turizmning asosiy omili – hududning o'ziga xos tabiiy va madaniy boyliklaridir. O'zbekistonda YuNESKOning Butunjahon merosi ro'yxatiga kiritilgan obyektlar mintaqaviy turizmni rivojlantirish uchun muhim potentsialdir. Masalan, Samarqand viloyati uchun "Samarqand - madaniyatlar chorrahasi" YuNESKO obyekti, Zarafshon daryosi va tog'li hududlar tabiiy resurslar, Islom me'morchiligi va qo'lyozmalar esa madaniy meros hisoblanadi. Buxoro viloyatida "Buxoro tarixiy markazi" YuNESKO obyekti, Qizilqum cho'li va suv omborlari tabiiy resurslar, medresalar va karvonsaroylar esa madaniy merosdir. Xorazm viloyati uchun "Xiva - Ichon Qal'a" YuNESKO obyekti, Amudaryo va cho'l landshaftlari tabiiy resurslar, qadimiy qal'alar va an'analar esa madaniy meros hisoblanadi. Qashqadaryo viloyatida "Shahrisabz - Temur davlatining tarixiy markazi" YuNESKO obyekti, Hisor tog' tizmasi tabiiy resurs, Temuriylar me'morchiligi esa madaniy merosdir. Farg'ona viloyatida "Marg'ilon - an'anaviy to'qimachilik markazi" YuNESKO obyekti, Farg'ona vodiysi va daryolar tabiiy resurslar, hunarmandchilik va an'anaviy kasblar esa madaniy meros hisoblanadi. Infratuzilma va investitsiyalarning mintaqaviy tahlili turizm infratuzilmasining rivojlanishi mintaqaviy turizmni rag'batlantiruvchi omillardan biridir. O'zbekistonda turizm infratuzilmasining holati va rivojlanish imkoniyatlari quyidagilarni o'z ichiga oladi: transport infratuzilmasi – havo transporti (mintaqaviy aeroportlarni modernizatsiya qilish – Samarqand, Buxoro, Urganch), temir yo'l (yuqori tezlikdagi poezdlarni joriy etish), avtomobil yo'llari (turistik marshrutlar bo'yicha yo'llarni ta'mirlash); mehmonxona infratuzilmasi – har bir mintaqada turli darajadagi mehmonxonalarning muvozanatli taqsimlanishi, mahalliy mehmonxona xizmatlarini rivojlantirish, alternativ turar joylar (B&B, gostinitsalar)ni rivojlantirish.

AQShning Mintaqaviy Rivojlanish Agentligi ma'lumotlariga ko'ra, infratuzilma sarmoyalarining 30% ga yaqini mintaqaviy turizm taraqqiyotiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi. O'zbekiston uchun bu ko'rsatkichni quyidagi yo'nalishlarda oshirish mumkin: davlat-xususiy sheriklik loyihalari; xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlik; turizmga yo'naltirilgan maxsus investitsiya fondlarini yaratish. Madaniy va ijtimoiy omillarning mintaqaviy xususiyatlarini E. Kohenning "Madaniy turizm nazariyasi" (2012)da ko'rish mumkin. Unda ta'kidlanishicha, mahalliy an'analar, hunarmandchilik va milliy oshxona turistik jozibadorlikni oshiradi. O'zbekiston mintaqalarida madaniy turizmni rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari quyidagicha:

- Marg'ilon (Farg'ona vodiysi) uchun an'anaviy atlas va adras to'qish, Ipak yo'li madaniyati, oshpazlik an'analari;
- Nurata (Navoiy viloyati) uchun qadimiy qishloq turizmi, chovg'on o'yini an'analari, mahalliy xalq tabobati;
- Qo'ng'irot (Qoraqalpog'iston) uchun Aral dengizi madaniyati, Qoraqalpoq xalqining an'analari, ekologik turizm.

Innovatsion texnologiyalar va raqamlashtirishning mintaqaviy turizmga ta'siri juda katta. Raqamli texnologiyalar mintaqaviy turizmni rivojlantirishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR) texnologiyalari:

- tarixiy obidalarining virtual rekonstruksiya;
- interaktiv ekskursiyalar; 3D-modellashtirish. Sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar (AI & Big Data);
- turistlarning harakatlarini tahlil qilish;
- shaxsiylashtirilgan turistik mahsulotlar yaratish;
- turistik oqimlarni prognozlash. Aqlli turizm tizimlari:
- integratsiyalashgan booking tizimlari;
- mobil ilovalar orqali mintaqaviy turizmni targ'ib qilish;
- onlayn reyting va baholash tizimlari.

O'zbekiston sharoitida mintaqaviy turizmni rivojlantirishning integratsion modelini yaratish zarur. Birinchi navbatda, hududlararo hamkorlik va turistik klasterlarni shakllantirish muhim ahamiyatga ega. O'zbekistonning har bir viloyati o'ziga xos turistik potentsialga ega.

Hududlararo hamkorlikni rivojlantirish quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirilishi mumkin:

- "Buyuk Ipak yo'li" turistik koridori – Toshkent - Samarqand - Buxoro - Xiva - Nukus marshruti;

- har bir shaharda tematik turistik mahsulotlar; integratsiyalashgan transport tizimi. Ekologik turizm mintaqalari: Chatqol tog' tizmasi (ekoturizm);

- Aydar ko'llari (suv sporti va dam olish);

- Zaamin milliy bog'i (ekoturizm va sog'lomlashtirish).

Madaniy turizm markazlari: Samarqand (islom me'morchiligi); Buxoro (diniy ta'lim markazi); Xiva (qadimiy shahar qal'asi). Davlat siyosati va qonunchilik bazasining mintaqaviy jihatlari O'zbekiston Respublikasining turizmni rivojlantirish bo'yicha qonunchilik bazasida ifodalanadi. "Turizmni rivojlantirish to'g'risida"gi qonun (2019-yil) quyidagilarni nazarda tutadi: mintaqaviy turizmni rivojlantirish dasturlarini tasdiqlash; mahalliy turistik mahsulotlarni qo'llab-quvvatlash; turizm infratuzilmasini rivojlantirish. "Mintaqaviy rivojlanish strategiyasi" (2020-2030) quyidagilarni o'z ichiga oladi: har bir mintaqaning turistik ixtisosligini aniqlash; mintaqalararo turizm aloqalarini rivojlantirish; mahalliy turizm operatorlarini qo'llab-quvvatlash. Soliq imtiyozlari va subsidiyalar: turizmga yo'naltirilgan investitsiyalar uchun soliq imtiyozlari; kichik biznes va startaplarni qo'llab-quvvatlash; infratuzilma loyihalari uchun subsidiyalar. Ta'lim va kadrlar tayyorlashning mintaqaviy tizimi mintaqaviy turizmni rivojlantirish uchun malakali kadrlar tayyorlash tizimini talab qiladi. Oliy ta'lim muassasalari: mintaqaviy filiallarda turizm yo'nalishlarini ochish; amaliyot bazalarini mintaqaviy turistik obyektlarda tashkil etish; mahalliy mutaxassislarni jalb qilish. Kasb-hunar kollejlari: mintaqaning turistik ehtiyojlariga mos mutaxassislar tayyorlash; an'anaviy hunarmandchilik bo'yicha kurslar; xizmat ko'rsatish madaniyati bo'yicha treninglar. O'qituvchilarni qayta tayyorlash: mintaqaviy turizm xususiyatlari bo'yicha o'qituvchi kurslari; xalqaro tajribani o'rganish; innovatsion o'qitish metodlarini joriy etish. Xalqaro hamkorlik va mintaqaviy integratsiya O'zbekiston mintaqaviy turizmni rivojlantirishda xalqaro hamkorlikning turli shakllaridan foydalanishi mumkin. Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan hamkorlik: transchegaraviy turistik marshrutlar; "Markaziy Osiyo - Buyuk Ipak yo'li" turistik brendi; hamkorlik dasturlari va forumlari. Xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik: YuNESKO - madaniy merosni saqlash loyihalari; UNWTO - turizm statistikasi va standartlari; Jahon banki - infratuzilma loyihalari. Ikki tomonlama kelishuvlar: vizasiz rejimni kengaytirish; turistik operatorlar o'rtasida hamkorlik; birgalikdagi marketing kampaniyalari.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bramwell, B., & Lane, B. (2012). Tourism Governance: Critical Perspectives on Governance and Sustainability. Routledge.
2. Cohen, E. (2012). The Sociology of Tourism: Approaches, Issues, and Findings. Annual Review of Sociology.
3. Friedmann, J. (1966). Regional Development Policy: A Case Study of Venezuela. MIT Press.
4. Porter, M. (1998). Clusters and the New Economics of Competition. Harvard Business Review.
5. O‘zbekiston Respublikasi qonuni (2019). "Turizm faoliyatini rivojlantirish to‘g‘risida". Lex.uz.
6. UNWTO (2021). Sustainable Tourism for Regional Development. World Tourism Organization.